

ԼԵԶՎԻ ԵՎ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ ԳԻՏՆԱԿԱՆԻ ՄՏՈՐՈՒՄՆԵՐ

ԼԵՎՈՆ ՇԻՐԻՆՅԱՆ

*Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական
մանկավարժական համալսարանի քաղաքագիտության և
իրավունքի պատմության ամբիոնի վարիչ,
քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր*

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ՈՐՊԵՍ ՍՐԲԱԶԱՆ ՀԱՅՐԵՆԻՔ Ռուբենի տեսականը (1906)

Թերևս անթիվ են Հայաստանի աշխարհագրությանն ու մշակույթին, հայոց քաղաքակրթությանը, նրա ժողովրդին տրված գնահատականները: Հայտնի են հռչակավոր աշխարհագետների՝ Ավգուստ Հաքստհաուզենի, Հենրի Լինչի և այլոց Հայաստանի բազմահատոր նկարագրությունները, և անշուշտ «Արարատյան դաշտի առավոտը» ոսկեղենիկ պատառիկը Բաֆֆու «Սամվել» վեպից:

Այդուհանդերձ, Հայաստանի այն պատկերը, որը գտնում ենք Ռուբենի (Մինաս Տեր Մինասյան) մոտ որպես տեսական, որպես ֆիզիկա-աշխարհագրական և մշակութային-քաղաքակրթական նույնականություն (տեքստը տրվում է ստորև) Անկրկնելի է, Անմեկնելի և Սրբազան: Այն գերազանցում է յուրաքանչյուր երևակայություն...

Այս առնչությամբ դժվար է գսպել մարդկային երևակայությունը և չդիմել մեծահամբավ պատմաբանին, Նիկոլայոս Ադոնցին առ այն, որ «Հայաստանը, ինչպես ամեն մի *պատմամշակութային* (ընդգծումն իմն է՝ Լ. Շ.) երկիր, յուրատեսակ մարմին է. նրանում ավելի ուժեղ բաբախում է հայկական զարկերակը, նրանում ավելի խորը հայկական շունչն է: Իբրև կենդանի մարմին,

Հայաստանը չի կարող հրաժարվել ո՛չ իր անցյալից, ո՛չ իր ապագայից: Թող նա վիրավոր է, արյունաքամ է լինում, բայց նա մեռած չէ» (Ադոնց Ն. Գ. Երկեր, հտ. Զ, Եր., 2012, էջ 201):

Ընդսմին, շարունակենք ընթերցել անվանի պատմաբանին. «Քաղաքական աշխարհում կշիռ ունեցող երկիրը չի կազմված միայն լեռներից, հովիտներից և հոսող ջրերից: Յուրաքանչյուր երկիր, իր ֆիզիկական մակերևույթից զատ, ունի նաև հոգևոր կերպար, որն առանձնացնում է նրան մյուս երկրներից: Ինչը իսկապես նշանակություն ունի՝ կույր բնության մեռյալ նստվածքները չեն, այլ մարդկային հանձարի հավերժ կենդանի ստեղծագործությունները, որոնցով ծածկված է երկիրը: *Բանական աշխարհի այդ կերպվածքներն էլ սրեղծում են երկրի մշակութային ոգին* (ընդգծումն իմն է՝ Լ. Շ.): Ու՛մ է պատկանում այդ ոգին, կամ դադարո՞ւմ է նա երբևէ պատկանել նրան, ով ստեղծել է այն, ում ստացվածքն է այն: *Հայաստանն իբրև մարդկային աշխարհնքի փորձակայան, եղել է և մնացել է հայկական: Այն վերածվել է մարդու կացարանի հայկական ձեռքերով* (ընդգծումն իմն է՝ Լ. Շ.): Մնացյալ բոլորի համար այն եղել է հյու-

րատուն. Բոլորն օգտվել են նրա օթևանից, մսխել շոայլորեն նրա մշակութային գանձերը, ոմանք իբրև ժամանակավոր հյուրեր, ուրիշներն իբրև բախտից հալածված ճամփորդներ, մինչդեռ ոմանք էլ անսասնձ կերպով տնօրինել են այն, ավերել ու քանդել: Նրանցից ոչ ոք հոգևոր ժառանգություն, մշակույթի որևէ հիշողություն չի թողել, թուրքմենի կամ քրդի ձեռքը ոչ մի աղյուս չի դրել երկրի շինարարական արվեստի գանձարանում: Ճարտարապետության վաղեմի կոթողները՝ պալատները, ամրոցները, եկեղեցիներն ու վանքերը վեհապանծորեն բազմած լեռնագահերին մշակութային զգեստավորմամբ, այժմ փոշուն հավասարեցված, բայց նրանց մեջ դեռ ապրում է ոգին, նրա ավերակների մեջ դեռ դեգերում են անցյալի ստվերները «...» Նույնիսկ ոգու շինարարության ավերակներ՝ մի՞թե դրանք ավելի արժեքավոր չեն երկրի համար, քան քուրդ հովիվների խաշները: Եվ եթե լավագույն հայկական եկեղեցիները համարյա բոլոր քաղաքներում, լինի դա Հայաստանում, թե նրանից դուրս, վերածվել են մզկիթների, մի՞թե դրանով նրանք դադարել են հայկական լինելուց» (Նույն տեղում, էջ 200–201):

Նույնն էր դրությունը երեկ, 1918 թվականին, երբ մեծահամբավ պատմաբանը գրում էր երկարորեն ցիտված տողերը, և նույնն է դրությունը այսօր, Հայաստանի հայազրկումից 100 տարի անց: Այդ կիսատատի յուրաքանչյուր ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԴԱՐՁ, նույնիսկ մի քանի օր ապրելով ԷՐԳՐՈՒՄ, վերապրելով ՍՐԲԱԶԱՆ ՀԱՅՐԵՆԻՔԸ:

Ուստի, բոլոր հիմքերն ունեն մի այլ երևելի հայ մտավորական՝ Գառնիկ Գյուզալյանն, ասելու.

*Հայաստանի իրավաբերը թուրքն է,
փաստական փերը՝ քուրդը, Հայրենիք
ունեցողը՝ հայը: Լ.Շ.*

«Ձիերը քրտնած՝ կփռշտային, կվազեին, իսկ իմ միտքս այժմ կվազեր հետ,

դեպի Վանա բերդը, Ակոփի, ուր Միերն էր նստած: «...» Մթության մեջ արշավող ձիերու սմբակներուն տրոփյունը կգրգռեր երևակայությունս և աչքիս առջև կուգար Հայաստանի քարտեսը: Հոն կտեսնեի, որ Վասպուրական աշխարհը մեկ ամբողջություն չէ, այլ երկու իրարու կցված երկիրներն է բաղկացած: Անոնք բարձված են Վանա ծովին վրա «...» Մեկը անոնցմե Վանա աշխարհն է, մյուսը Ռշտունյաց աշխարհն է «...» Այս բաժանումը երկուքի՝ արհեստական չէր, այլ բնական էր, նոր չէր, այլ հին էր որքան մարդկության պատմությունը:

Կմտածեի՝ Վանա շրջանը ինկած է իբր կղզի մը Վանա և Ուրմիո լիճերուն միջև, այն պարփակված է ջրերով և այնպիսի լեռներով, որոնք կղզիացուցած են զայն իր շրջապատեն: Անոր բոլոր գետերը, աղբյուրները կիռսին դեպի Վանա ծովը: Վանը մազե կամուրջով մը կապված է (Ոստանի վրայով, Մանաձիւրի քարերու վրայով) Վռշիկներու երկրին՝ Լեռնապարին հետ: Այլ ճամբա ան չունի, բացի ծովէն: Այդ մազե կամուրջով ան շունչ և հաղորդակցություն ունի դեպի արևմուտք ինկած հայկական շրջաններու հետ: Դեպի հյուսիս ինկած բուն Հայաստանի հետ ան կապ չունի, կտրված է թե՛ Արարատյան դաշտեն, թե՛ Բարձր Հայքեն: Թանդուրե՞ք, Ալադա՞ղ պիտի լինին կապը Հայաստանի հետ: Այդ անհնարին է: Տարին վեց ամիս այդ լեռները կխցանեն Վանա աշխարհը, իրենց ձյունով ու բութով անանցանելի են, իսկ տարվա մյուս վեց ամիսն ալ մատչել են միայն տոկուն ջորիներուն, որոնք կածաններով կտանին Բագրևանդ, առանց, սակայն ծանր բեռներու: Հոն ճանապարհ չկա: Մեկ խոսքով՝ Վան–Տոսպը Հայաստանի մեջն է, բայց անկե բաժնված է բնությամբ «...»

Երբ այս դրությունը կպատկերանար ինձ, հուսահատորեն կմտածեի՝ Վան–Տոսպը առանձին երկիր մըն է: Ան ինքնաբավ է: Անոր հարազատ չեն հայկական մյուս նահանգները: Ատոր համար

է, որ Էջմիածնա դիմաց Ախթամարի կաթողիկոսություն է ստեղծվեր: Ատոր համար է, որ Արշակունյաց, Բագրատունյաց, Անիի, Արտաշատի, Դվինի, Վաղարշապատի կողքին ստեղծվեր է Վանի Աթորունյաց հարստությունը...

«...» Այսուհանդերձ, Հայաստանը ինծի կպատկերանար իբրև հսկա վանք մը, որուն գմբեթը Արարատյան երկիրն է, իր Մասիսներով: Բայց գմբեթը առանց պատերու չէր կրնար ըլլալ և այդ պատերը կերևային աչքիս հայկական՝ Վանանդը, Շիրակը, Բագրևանդը և այլ ու այլ մեր շրջանները: Ու այն ատեն վանքը գմբեթով և պատերով կներկայանար աչքիս առջև:

Բայց վանքը առանց խորանի անիմաստ շենք մըն է, կմտածեի, և Տարոնի աշխարհը և միջին Հայաստանը կերևակայեի այդ խորանը, ուր Բագրատունիք, Մամիկոնյան սպարապետները վանքին տված էին իմաստ և հոգեկան ուժ Սահակի և Մեսրոպի նման:

Բայց երբ վանք մը գմբեթով, սրբատաշ պատերով, հոյակապ խորանով՝ դռներ, պատուհաններ չունենա, մարդկության համար կդառնա գերեզմանոց և Աստուծո համար՝ խավար քավարան: Եվ կգտնեի, որ բարձրաբերձ ձերմակ լեռներու անցքերը այն պատուհաններն են, ուրկէ երկնքի լույսը կմտնէ վանքը հալածելու համար խավարը, իսկ էրզրումը, Բիթլիսը անոր մեծ դռներն են, որոնցմով մարդկությունը կմտնէ այդ հրաշալի վանքը թե՛ աղոթելու, թե՛ փոխանցելու իր ունեցածը և թե ստեղծագործելու համար:

Եվ այդ ժամանակ բողոքի ձայն մը բարձրացավ իմ մեջ, և ես մտածեցի.՝ Առանց խարիսխի նավը անկայուն կլինի, առանց ամուր հիմերու վանքի ոչ գմբեթը կլինի, ոչ պատերը կբարձրացվին, ոչ խորանը կշինվի, ոչ դուռ, ոչ պատուհան կբացվի: Առանց հիմքերու՝ այդ բոլորը քամին պիտի փլցնէ: Ու մտածեցի, որ Վան-Տոսպը որքան ալ ինքնամփոփ լինի, որքան ալ հակաթոռներով իր մեջ

ամփոփվի, որքան ալ անտարբեր լինի ընդհանուր մեր կյանքին, այնուամենայնիվ այդ թերություն համարվածները անոր առավելություններն են, քանի որ ան խարիսխն է, անկյունային չորս հիմքերեն մեկն է հայոց աշխարհի, առանց որուն վանքը կանգուն չի մնար:

...Որքա՛ն հաստատուն և հոյակապ է Հայաստան վանքը, երբ ան ամբողջացված է: Որքա՛ն բնությունը ճարտարապետականորեն կառուցած է անոր չորս հիմքերեն մեկը Վան-Տոսպը: Զագռոշը անմատչելի, իբր պարիսպ, փակած է Վան-Տոսպը արևելքի առջև, բայց իր բարձր գագաթներեն Ալագանը պատուհան մըն է բացած իր կողերին, որ կածաններով կտանի Աբաղայի դաշտեն Հեր և Զարևանդ, դեպի Պարսկահայք, դեպի Ատրպատական: Իսկ Առաուլը դուռ մըն է բացած, որ կտանի դեպի Ուրմիո լճի ավազանը, դեպի հին Մանսայի աշխարհը, ուրկէ Իսրայելի ժողովուրդը իր փրկությունը և ազատությունը կակնկալեր Բաբելոնի և Նինվեի բռնակալութենեն ազատվելու համար:

Ձայն մը իմ մեջ կըսեր, «ձիշտ ատոր մեջն է Վան-Տոսպի թուլությունը և վնասակարությունը: Կտրված Հայաստանեն՝ ան եղած է և պիտի լինի անջատական: Պատուհան և դուռ ունի դեպի արևելք,՝ ուրեմն անոր մշակութային և քաղաքական հակումը պիտի լինի ոչ թե հայկական և արևմտյան, այլ արևելյան պարսկական, ասորական: Ատոր համար է, որ այդ երկիրը հարուստ է եղեր Մերութաններով, Վահաններով, Մանաճիհրներով: Բնավ մի գղջար, որ վերջնականորեն կթողուս այս երկիրը, անկէ Հայաստան տաճարին ոչ օգուտ է եղեր և ոչ ալ պիտի լինի»:

Այդ դիվային ձայնին ուրիշ ձայն մը իմ մեջ կպատասխաներ. «Ի՛նչ հիմար, հիմար բաներ կմտածես: Այդպես, երևի, մտածեց այն ապուշ Սենեքերիմը, Արծրունիներու վերջին թագավորը, որ թեև իրեն բարեպաշտ և լավ հայ կհամարեր, բայց ոչ Վասակ Սյունիի, ոչ Մերութանի

նորի փոշին չարժեր: Այս մարդիկը գուցե դավաճան էին ժամանակի բարոյական, կրոնական հասկացողությամբ, գուցե անգույթ էին և վարդապետ, տիրացու ծովը կթափեին Անանձիհրի նման, բայց այդ բոլորը անոնք կրնեին այն գիտակցությամբ, որ Հայաստանի ամբողջականությունը պետք է պահպանել ամեն գնով, և Հայաստանը, ինչ նկարագիր ալ ունենա, պետք է պատկանի հայության, որովհետև հայությունը առանց Հայաստանի գոյազուրկ կլինի: Անոնք մեղանչած չէին Հայության և Հայաստանի դեմ: Գուցե սուրբեր էին Պետրոս Գետադարձները, Վեստ Սարգիսները հյուսիսի մեջ, իսկ Սենեքերիմները հարավի մեջ: Անոնք այնքան սրբակյաց էին, որ չէին

ուզեր շփվիլ անկրոն մոնղոլին, անհավատ պարսիկին, հերձվածող ասորիին հետ. այնքա՛ն անարատ էին, որ կուզեին շփվիլ օրթոդոքս Բյուզանդիոնին հետ, ուր հայածին կայսրներ կնստեին, ուր խաչն էր տիրապետողը: Այդ խաչի սիրույն էր, որ անոնք իրենց կուսությունը պահեցին և այնքա՛ն սրբացան, որ գետերը իրենց աղոթքով կանգնեցուցին և, ի վերջո, իրենց ժողովուրդը լքեցին, իրենց երկիրը ծախեցին և, իբր վարձատրություն՝ ափին Բյուզանդիոնի ոսկին և զավառները: Ասոնք էին բուն դավաճանները, Հուդայեն ծնածները»...»

(*Ռուբէն, Հայ յեղափոխականի մը յիշատակները: Հտ. Բ, Լոս Անջելլոս, 195 2, էջ 394-400*)

АРМЕНИЯ КАК СВЯЩЕННАЯ РОДИНА Концепция Рубена (1906)

ШИРИНЯН ЛЕВОН

*Заведующий кафедрой политологии и истории права АГПУ имени Х. Абовяна,
доктор политических наук, профессор*

О том, что Армения является колыбелью армянского народа, известно с древних времен. Однако Армения также является Родиной армянского народа, местом, где отождествляются физико-географические данные страны и культурно-цивилизационные характеристики народа. Отсюда и возникает концепция Священной Родины, зафиксировавшаяся в воображении одного из величайших военно-политических деятелей 20-го века, Рубена, на берегу озера Ван.

ARMENIA AS A SACRED LAND RUBEN'S VISION (1906) LEVON SHIRINYAN

*Doctor of Political Sciences, Professor,
Head of the Chair of Politics and Law History,
ASPU after Kh. Abovyan*

The fact that Armenia is the cradle of all Armenians is clear to the world from ancient times. Armenia is also the homeland of Armenians where the country's cultural and geographical data are identified. From that very identification a new vision of the sacred homeland is originated. The vision is fixed in the imagination of Ruben, 20th century outstanding Armenian military and political figure. Hence, the article covers Ruben's vision of the sacred land Armenia.